

ESHITISH VA GAPIRISH TIZIMIDA NUQSONI BOR BOLALARDA INTELLEKTNI O‘RGANISH MUAMMOSI

G‘ulomjonova Azizaxon Toshpo‘lat qizi

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
“Din sotsiopsixologiyasi” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Shukurova Sojida Xasan qizi

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
“Din sotsiopsixologiyasi” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola eshitish va gapirishda nuqsoni bor bolalarda intellektni o‘rganishga bag‘ishlanadi. Maqolada ushbu sohada faoliyat olib borgan olimlarning izlanishlari haqida qisqacha ma‘lumot berilgan. Shuningdek ushbu olimlar o‘z izlanishlarida foydalangan metodikalar haqida ham qisqacha ma‘lumot berilgan. Eshitish va gapirishda nuqsoni bor bolalarning kognitiv jarayonlarining shakllanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: *intellekt, psixologiya, maxsus pedagogika, “Ravenning progressiv matritsalarini”, noverbal, vizual idrok etish, kognitiv faoliyat, og‘zaki-mantiqiy fikrlash, standart*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена изучению интеллекта у детей с нарушениями слуха и речи. В статье дается краткий обзор исследований ученых, работающих в этой области. Также имеется краткий обзор методов, используемых этими учеными в своих исследованиях. Подробно описаны факторы, препятствующие формированию познавательных процессов у детей с нарушениями слуха и речи.

Ключевые слова: *интеллект, психология, специальная педагогика, «прогрессивные матрицы Равена», невербальное, зрительное восприятие, познавательная деятельность, словесно-логическое мышление, стандарт*

ABSTRACT

This article focuses on the study of intelligence in children with hearing and speech impairments. The article gives a brief overview of the research of scientists working in this field. There is also a brief overview of the methods used by these scientists in their research. Factors that hinder the formation of cognitive processes in children with hearing and speech impairments are described in detail.

Keywords: *intelligence, psychology, special pedagogy, "Raven's progressive matrices", nonverbal, visual perception, cognitive activity, verbal-logical thinking, standard*

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, eshitish va gapirish tizimida muammosi bor bolalarning intellektual rivojlanishini o'rganish juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, bu izlanishlar bolalarning intellektini normal rivojlanishi uchun kerakli jabhalarni ochib beradi va bu izlanishlardan ularning ota-onalari bunday bolalarni tarbiyalashda kerakli ko'rsatmaga ega bo'lishadi.

Kar bolaning intellektual rivojlanishi muammosi maxsus pedagogika va psixologiyaning markaziy muammolaridan biridir. Atrofdagi dunyoni tushunish va eshitish kabi ma'lumot olish uchun bunday muhim kanal mavjud bo'lmaganda intellektual muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish jarayoni mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ko'plab tadqiqotlar mavzusi bo'ldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu yo'nalish bo'yicha ko'plab olimlar turli tadqiqotlarni amalga oshirishgan. Masalan, Bronislava Davydovna Korsunskaya, taniqli rus defektologi, kar bolalarni o'qitish va tarbiyalash muammolari ustida ishlagan. Korsunskaya ilmiy faoliyatining asosiy yutug'i kar maktabgacha yoshdagi bolalarda og'zaki nutqni shakllantirish tizimini yaratish edi. Ushbu tizimning asosiy qoidalari Korsunskayaning ko'plab asarlarida va birinchi navbatda, uning "Maktabgacha yoshdagi kar bolalarga nutqni o'rgatish" kitoblarida (1960) bayon etilgan. "Maktabgacha yoshdagi kar bolalarga nutqni o'rgatish usullari" (1969)

B.D. Korsunskaya kar bolalarni tarbiyalash va o'qitishda ota-onalarning roliga katta ahamiyat berdi - uning "Oilada kar maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalash" kitobi (1970) ushbu muammoga bag'ishlangan.

Bundan tashqari Raular oilasi, ya'ni er-xotin Rau Natalya Aleksandrovna, Rau Fyodr Andreyevich va ularning farzandi Rau Fyodr Fyodrovich ham shu sohada izlanishlari olib borgan. Er-xotin Raular 1900 yilda, Moskvada kar bolalar uchun bolalar bog'chasi ochgan. U nafaqat Moskvada, balki nafaqat Rossiyada, balki Yevropada ham birinchi bo'lgan. Nazariy bilim, katta amaliy tajriba N.A. Rau bolalarni o'qitish va tarbiyalash tarixida birinchi marta karlar uchun maktabgacha ta'lim tizimini yaratish uchun ish olib bordi. Bu tizim kar bolalarni rivojlantirish va ularning og'zaki nutqini shakllantirishning yangi, eng samarali usullarini tinimsiz izlash natijasida rivojlandi. Uning asosiy qoidalari 1947 yilda Natalya

Aleksandrovnaning o'limidan keyin nashr etilgan "Kar va soqovlarning maktabgacha ta'limi" monografiyasi shaklida tuzilgan.

Bundan tashqari Deana Hughes, Gary L. Sapp, and Maxie P. Kohlerlar "Eshitish qobiliyati zaif bolalarni intellektual baholash masalalari" bo'yicha monografiya yozdilar. Eshitish qobiliyati zaif bolalarni baholash bir qator holatlarga to'la muammolar ya'ni haqiqiy baholash choralarining yo'qligi, noto'g'ri nazariyalar, taxminlar, kognitiv jarayonlarning ishlashi to'g'risida bilimlarning etishmasligi kabi xusuiyatlarni o'rganishdi. Ushbu monografiya muammolar va eshitish qobiliyati zaif bolalar bilan olib borilgan tadqiqotni tavsiflaydi. Tekshirish uchun ushbu masalalar, Universal Nonverbal Intelligence Testidan foydalanishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Eshitishda nuqsoni bor bolalarning intellektini o'rganish uchun bir qancha metodlardan foydalaniladi. "Ravanning progressiv matritsalar" - bu mahalliy tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan test. Sinovning materiali mutlaqo og'zaki bo'lmagan, batafsil ko'rsatmalar talab qilinmaydi va test natijalarini qayta ishlash juda oddiy. Shuning uchun ham ushbu testdan karlarning og'zaki bo'lmagan fikrlashini mahalliy va xorijiy tadqiqotlarda diagnostika qilish uchun ko'p foydalaniladi. Ushbu tadqiqotda muhokama qilinadigan testning rangli versiyasi 12 ta vazifaning uchta seriyasini o'z ichiga oladi, ularning qiyinchilik darajasi asta-sekin o'sib boradi.

V. N. L. Belopolskayaning "Yo'qolgan ob'ektlar" (G. I. Rossolimo metodologiyasining modifikatsiyasi), bu bolaning kundalik hayotda xabardorlik darajasini baholashga imkon beradi. Texnika - bu bolalarga tanish bo'lgan vaziyatlarni (o'g'il bola qo'llarini yuvadi, qiz chizadi) tasvirlaydigan rasmlar to'plamidir, lekin har bir rasmda tasvirlangan vaziyatda zarur bo'lgan ob'ekt mavjud emas. Bola o'sha kerakli obyekt nimaligini topsi kerak.. Mustaqil javob berish qiyin bo'lgan taqdirda, bolaga barcha etishmayotgan narsalarni ko'rsatadigan variantlar taklif etiladi va u ulardan ushbu vaziyatga tegishlisini tanlashi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

O'tkazilgan tadqiqotlarda eshitish va gapirishda nuqsoni bor bolalarda vizual idrok etishning kam rivojlanganligi, xususan, ob'ektlarni idrok etish va tanib olish tezligining pastligi, taqlidning sekin shakllanishi, shuningdek, modelga ko'ra tanlashda qiyinchiliklar, nutqning yetishmasligi va og'zaki nutqdan oldingi muloqotning yetishmasligi aniqlandi. Bu nuqsonlar yana kognitiv faoliyat va og'zaki-

mantiqiy fikrlashning rivojlanishining kechikishiga olib keladi. Shuning uchun eshitish qobiliyati zaif bolalarning aqliy tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Umuman olganda, eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda atrofdagi hayot haqidagi g'oyalarni shakllantirish bolalar bog'chasida bo'lgan birinchi kunlardan boshlanadi. Ikki-uch yoshli kar yoki eshitish qobiliyati zaif bolalar gapirmaydi. Boshqalar bilan tanishish o'yin faoliyati jarayonida sodir bo'ladi.

Maxsus sinflarda bolalar atrofdagi hayotning ob'ektlari va hodisalari, ob'ektlarning tuzilishi va ularning maqsadi haqida g'oyalar va ma'lumotlarni oladilar. Mashg'ulotlar ko'rgazmali qurollardan, tabiiy ob'yektlardan keng foydalangan holda o'tkaziladi. Ekskursiyalar, filmlar uyushtiriladi. Bunga parallel ravishda nutqni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkaziladi, bu erda maktabgacha yoshdagi bolalar turli xil narsalarni manipulyatsiya qilish orqali olingan so'z boyligini birlashtiradi.

Tashqi dunyo bilan tanishish uchun sinfda kar va eshitish qobiliyati past maktabgacha yoshdagi bolalar inson, uning faoliyati haqida tasavvur hosil qiladi. Shu maqsadda ekskursiyalar o'tkaziladi, bu yerda maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar ishini kuzatadilar, turli xil asboblardan, shuningdek, tayyor mahsulotlardan foydalanishni ko'rishadi. Yo'l davomida yangi so'zlar o'rnatiladi, ya'ni maktabgacha yoshdagi bolaning so'z boyligi oshadi. Kar va eshitish qobiliyati zaif bolalar birlamchi geografik va tarixiy ma'lumotlarni olishlari kerak. Ular o'zlari yashayotgan davlat nomini, yirik shaharlarning nomlarini, mamlakatimiz hududidan oqib o'tadigan daryolar, tog'lar, dengizlarni o'rganadilar.

Bolalar bog'chasida kar va zaif eshitadigan bolalar vaqt tushunchalari bilan tanishadilar. Bolalar kunning qismlari, fasllarning nomlarini o'rganishadi. Keyinchalik "ertaga", "kecha", "bugun" tushunchalari, shuningdek, yil oylari va hafta kunlarining nomlari kiritiladi. Shu maqsadda bolalar o'qituvchi bilan birgalikda har kuni ob-havo taqvimini to'ldiradilar, bu erda sana, haftaning kuni va oy ko'rsatilgan. Tabiat hodisalarini kuzatgan holda, maktabgacha yoshdagi bolalar sxematik chizma yordamida taqvimdagi ob-havoni belgilaydilar, shuningdek, sanani, kunning nomini va oyni ovoz chiqarib talaffuz qiladilar. Har xil oylardagi ob-havo hodisalaridagi farqlarni taqqoslab, bola xulosalar chiqarishni va hodisalarning sabab-oqibat munosabatlarini ta'kidlashni o'rganadi.

Noverbal intellekt va eshitish qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlikning bir xil namunasi AQSh bolalarida Milliy Sog'liqni saqlash va Oziqlantirish tekshiruvi III tadqiqotida kuzatilgan. Teasdale va boshqalar. Bundan tashqari, 22 000 daniyalik 18 yoshli daniyalik erkaklar kogortasidagi normal eshitadigan ishtirokchilariga nisbatan

yengil eshitish qobiliyatini yo'qotgan sub'ektlarda noverbal geometrik raqamlar testida umumiy IQ pastligi kuzatildi. Eshitish qobiliyatini yo'qotish va o noverbal intellekt o'rtasidagi munosabatlarga oid boshqa mavjud dalillar jiddiy yo'qotishlarga yoki koxlear implant foydalanuvchilariga (15-19) qaratilgan bo'lib, bu Nepalda o'rganilayotgan aholi uchun ahamiyatini kamaytiradi.

Noverbal intellektning ikki tomonlama va bir tomonlama eshitish qobiliyati o'rtasidagi farqning mumkin bo'lgan tushuntirishlaridan biri shundaki, ikki tomonlama eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar ikkala qulog'iga ham muhim eshitish qobiliyatini yo'qotadi, bir tomonlama yo'qolgan bolalar esa eshitish ma'lumotlarini normal qayta ishlay oladigan bitta qulog'iga ega. Shunday qilib, ikki tomonlama yo'qotish bilan og'rikan odamlar, hatto yengil darajada bo'lsa ham, ular normal eshitadigan tengdoshlari kabi bir xil intellektual salohiyatni rivojlantira olmagan. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga oid muhim tadqiqotda Xart va Risli bolalarning akademik muvaffaqiyati va IQ ota-onalarning farzandlari bilan gaplashishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligini ta'kidladilar, bu esa eshitishni rag'batlantirish bolaning intellektual rivojlanishi uchun juda muhim ekanligini ko'rsatdi. Xart va Risli til rivojlanishiga e'tibor qaratgan bo'lsa-da, eshitish stimuli noverbal intellektning kamolotini rag'batlantirish uchun shunga o'xshash mexanizmlar orqali ishlaydi. Tadqiqotda bir nechta ijtimoiy-iqtisodiy omillar noverbal razvedka bilan, jumladan, ta'lim, kasb-hunar va mulkka egalik bilan kuchli bog'liq edi. Eshitish qobiliyatini yo'qotish xavfi ijtimoiy-iqtisodiy maqomning pastligi bilan ham bog'liq bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy holat eshitish qobiliyati va og'zaki bo'lmagan aql o'rtasidagi munosabatlarga vositachilik qiladimi degan savolni tug'diradi.

Psixologiya adabiyotida kognitiv testlarda tarafkashlik va madaniy yuklamalar haqida ko'p munozaralar mavjud. TONI-3 kabi noverbal baholashlar verbal testlarga qaraganda kamroq madaniy yuklamaga ega deb hisoblansa-da (27), biz madaniy farqlarning ta'sirini inkor eta olmaymiz. Haqiqatan ham, TONI-3 ballarining 90% dan ortig'i ushbu standartlashtirilgan o'rtacha qiymatdan pastga tushdi. Bu ballar AQSH bolalari va kattalari tomonidan ishlab chiqilgan me'yorlashtirilgan standartlardan foydalangan holda standartlashtirilgan va shuning uchun hech bo'lmaganda ma'lum darajada madaniy yuklanish va/yoki tarafkashlik ballarning pasayishiga hissa qo'shgan bo'lishi mumkin. Ushbu tadqiqot Nepalda TONI ning birinchi qo'llanilishini ifodalaydi va shuning uchun taqqoslash uchun Nepal me'yoriy namunasi mavjud emas. Shuning uchun biz mutlaq ballardan xulosa chiqarish o'rniga oddiy eshitish ishtirokchilari va eshitish qobiliyatini yo'qotganlar o'rtasidagi nisbiy

farqlarga e'tibor qaratdik. Nepalda TONI yordamida kelajakdagi tadqiqotlar, ayniqsa ballarni normallashtirish uchun mahalliy mos yozuvlarni ishlab chiqish zarur.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, eshitish va gapirishda nuqsoni bor bolalarda vizual idrok etishning yaxshi rivojlanmaganligi, ob'ektlarni idrok etish tezligining pastligi kabi xususiyatlar bilan harakterlandi. Ushbu nuqsonlar bolalarning bilish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishiga olib keladi. Bu esa ushbu nuqsoni bor bolalarga yetarli darajada e'tibor qaratilishi lozimligini anglatadi. Ular uchun hukumat va ota-onalari tomonidan shart-sharoit yaratib berilishi lozim. Shuningdek, har bir hududda eshitish va gapirishda nuqsoni bor bolalar uchun maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar tashkil qilinishi kerak.

REFERENCES

1. Bracken, B., & McCallum, R. (1998). Universal Nonverbal Intelligence Test. Chicago: Riverside Publishing
2. Braden, J. Intellectual assessment of deaf and hard of hearing people: A quantitative and qualitative research synthesis. -Birmingham, 1992
3. Deana Hughes, Gary L. Sapp, and Maxie P. Kohler, Issues in the Intellectual Assessment of Hearing Impaired Children.-Birmingham, 1995
4. Mayne, A., Yoshinaga-Itano, C., Sedlley, A., & Carey, A. (1999). Expressive vocabulary development of infants and toddlers who are deaf or hard of hearing. Volta Review
5. Б.Д. Корсунская , Чтение как цель и средство в системе дошкольного обучения глухих // Дефектология. – 1975
6. Левина Роза Евгеньевна, Вопросы психологии заикания у детей [Текст] : тез. докл. на респ. психол. конф. // Психология обучения и воспитания. - Киев. - 1964.
7. Рау Наталия Александровна, О воспитании глухонемых дошкольников. // Делегатка, 1924
8. Словообразование в развитии речи глухонемого ребенка [Текст] : дис. канд. пед. наук.:Бронислава Давыдовна Корсунская. - М., 1944.
9. Статья Развитие интеллекта у детей с нарушениями слуха <https://logopedmaster.ru/node/968>
10. Федор Рау , Формирование устной речи у глухих детей –М,1946